

КАРИКАТУРАТА

Илия Бешков

Карикатурата е най-популярното и достъпно от изобразителните изкуства. Тъкмо в това се състои и трудността да бъде тя обяснена. Аз правя един несполучлив опит, като изхождам доста произволно от своя опит и лично то си разбиране. Не съм чел автори за нея, а и на български нямаме нищо писано, нито преведено. Самият факт, че ѝ е дадено името *карикатура*, доказва непонятния ѝ произход: дума, сама по себе си смешна и нищо друго неизразяваща. Във всеки случай, тя се е родила незаконно от изобразителното изкуство и се е вмесвила в реда на изкуствата по един гързък и неприличен начин, като е успяла да се загържи там дотолкова, че дори Лев Толстой в студията си „Що е изкуство“ я обявява за първо изкуство наред с орнамента. Дали Толстой с това твърдение не подлага на съмнение своя гений, толкова нормален и логичен, в който няма нищо парадоксално, смешно и присмехулно, или това е самата истина за карикатурата? Аз не мога да се загължа с едно такова твърдение, макар че всичките ми предпочитания са към нея. В Лувъра, наред със съвършените пластични образи на гръцки богове, видях да стоят малки статуйки на живи гърци: с бради, корем, подпухнала плът, геди, майки и лели, извън Лизиповия канон и извън мярката на златното сечение живи гърци, толкова смешни, печални, грозни и мили поданица на Перикъл, колкото могат да бъдат и Цоло, и Пенка, и всички съвременни живи хора.

Чудно е наистина как тая карикатура, която показва и си служи със законите на изобразяването (трите измерения, пространството, перспективата, обема, светлосиянката и логичното мислене), се изплъзва от тях, нарушава ги и ги отвежда в един друг свят – смешен, нереален, неотговарящ на законите, разколебан в основите си, който свят ние все пак приемаме и се загържаме в него, смеем се, радваме се и харесваме. Ние се смеем – това е единственото условие да приемем карикатурата.

Именно хуморът е същина и оправдание на карикатурата. А хуморът (смяхът) е също така необясним – нито физиологически, нито философски! Ние знаем, че само човекът се смее и само човекът е смешен, защото дори когато той се смее над едно гърво, не гървото, а той е смешен! Но за да се смее човек, трябва да е видял една неочаквана промяна на реда на нещата и на нормалния за него ход на събитията. Ако няма установени представи и мерки за света, той ще остане чужд за промяната, за изненадата – следователно и за смяха. Когато група от хора или цялото общество има свои установени представи, понятия и мерки, всяка неочаквана промяна ще предизвика изненада и смях у цялото общество. А тоя смях е израз на неодобрение на дадено събитие, той е вече една присъда над него. Нарушенията на тая мярка, на „обществения морал“ във всички форми и степени поражда спонтанно смях и дават храна и съдържание на хумора, на карикатурата. Значи карикатурата е немислима без организирано общество. Тя открива неочакваните промени или ги създава, за да

Карикатурата

Карикатурата е най популярното и достъпно от ~~всички~~ изобразителните изкуства. Тя е в това се състои и трудността да бъде одъдена. Тя прави един неспособен човек, като изхождайки доиста произволно от своята опитност и личното си фантазиране. (Не съм го автор за нея а ~~докато~~ ~~не~~ ~~и~~ на български тълкуване ~~превод~~ ~~нищо~~ писано ~~нищо~~ преведено.) Самият факт, че извадено името каркатура доказва ^{первоначално} ~~неизвештаност~~ и произход - дума, сама по себе си смелена и нищо друго не изразяваща. И всеки случай тя се е родила незаконно от изобразителното изкуство и се е въвеждала в реда на изкуствата по един извратен и неприличен начин, както е успяла да се задържи там, доколкото, че дори Лев Толстой в студията си „Що е изкуство“ я издига за първо изкуство наред с орнамента. Дали Толстой с това твърдение не поддържа на смеление своя гениал, толкова нормален, благословен и логичен, в който нямаше нищо парадоксално, смелено и присмехулно или това е самата истина за карикатурата? Тя не могла да се задържа с едно таква твърдение, макар че всичкият ли предположител са в нея. Нидях в Лувра, наред с орнаментите на тях каредени долу свършени младостни отати на гръдни ботове да стои малки статуички на живи групи, с бради, корени, подпухнала паян, деди, майки и леми, извън лизинговият канон и извън изречата на златното сечение - живи групи, толкова смелени, пегални, грозни и мисли поданици на перикла, колкото могат да бъдат и ботоло, пенка хаме и всички свършени живи хора.

Грудиорнаментина, ~~и~~ как така карикатура, която познава и си служи с законите на изобразяването (трите изчерпва пространството, перспективата, обема и светлосилката, логиката мислене) се изпразва от тия закони, нарушава ги и ги отбегва в един друг свят, смелен, перален, неограничен на законите, разколебан в основите си, който свиква все пак приемане и се задържа в него, смелен се радва се и харесва. Ние се смеем - това е ~~един~~ единствено условие да приемем карикатурата.

Именно хуморът, е сущина и оправдание на карикатурата. А хуморът, смелен, е също така неограничен (нищо философски!) Ние знаем, че само повечки се смее и само повечки е смелен защото и тогава когато той се смее над едно дърво, не дървото, а той е смелен!

Но за да се смее човек той трябва да е видял една неограничена промяна на реда на нещата и на нормалния за него вид на събитията.

Ако той няма установени представи и мерки за света, той ще остане глух за промяната, за изненадата, следователно и за смелата. Когато група от хора, или цялото общество има свои установени представи и похвати и мерки, всички неограничена промяна ще предизвика изненада и смелост у цялото общество. А така смелост е израз на недоволство на дадено общество, той е вече една присада над него. Нарушението на такава мерка, на „обществения морал“ в всички форми и степени показват опитано смелост и доведат крапа и издържане на

на хумора, на карикатурата. Значи карикатурата е невинна, без организирано общество. Тя открива неограничен потенциал (или ги ~~представя~~ създава) за да предизвика малко интелектуален смех у обществото, който смех е и присада над събитията. Рокото карикатура е необходима по същина, като приукица, инвектив и кагласа, тогава тя е дълга, убедителна и недвусмислена по своето съдържание и въздействие. Карикатуристът не дава преднина на мислите си с есерици и емоционални усещания — той е изработил на обществото, на неговите: мерки, закони, изобретения и морал. Освен своята професионална опитност, за която изобщо не говорим по-нататък, той трябва да притежава вроден, бърз усет към промените на добро с зло, красотата и грозотата, издрост и глупост. Той усет отвежда карикатуриста неодолимо към събитията както лоджийското куче в пана власт на инстинкта да улови зачка. То не размисля, не предпоставя личната изгода или неизгода — стига да е откачен синджир от врата му! Затова и карикатурата не се награжда — няма уредни заведения за нея, нито академии — тя не се награжда, а карикатуристът като художник се одушава и отбърмен събува професионално и миролюбиво. Карикатурата е дар или проклетие (вс е едно) дайте определителството на присмехульника като наказани пак в шестия кръг на ада. Той изпитва дар наказан родешия официален хуморист Готта да извика: „На кого се смеете — на себе си се смеете!“ Не се ли смее той сам на себе си? Неговият силен вроден усет за красота и грозота го отведе дотам далече — до раскази му „Лудият“ и неговото изричанство и ненормалност са тогава силно приближени и съпоставени, те самият той и не забравяме грезите между тях. Аз се спирам на този дар и го наричам много-много поради факта, че карикатуристът (хумористът), който работи под планш контрол на разум не винаги успява да одушава и поддържа на свой разум този дар, който лени, като всеки дар, в емоционалната природа на човека. Да вземем за пример шутите, които има свой вроден грозота и вроден афинитет с нея. Той има инстинктивен дар контролира и поддържа на свой разум, за да изгради своето остроумие. И когато този дар се използва от контрола на ума неговото остроумие се разпада, представя да действа — то не е вече шут за автора и ~~той~~ (шутът) поиграва калциите ударя, вместо парите и разкопческостта. Той трябва да се наслаждава с свой недар (или дар) ~~а не да~~ за изграждането на ~~обществеността~~ обществена, а не да обслужва свой дар и себе си. Какво кучето ~~не~~ трябва да си послужи с свой дар да улови зачка и да го отнесе на лоджийата, а не да го издее. Как Сервантес си създаде Дон Кихот и Санчо ако сам той не е и едното и другото, ако сам не се ударил себе си като естерна, който прозвуча и скръбно и весело, и грозно и хубаво! Ако не беше отделил с завесата на хумора себе си ~~от~~ от своя ~~позор~~ от двамата герои, които са по най-смешни герои му. Той няма ~~авторски~~ авторски самоизтъква го прави нежен а между другото, самият той лежи в затвора на инквизицията — но неговата мисъл е свободна от скръди — тя не е смешна и не може да обслужва обществото. Това е един самозабавляваща игра за хумор и поуче

предизвика моя спонтанен смях у обществото, който е и присъда над събитието. Колкото карикатурата е необяснима по същина като приумица, инвенция и нагласа, толкова тя е ясна, убедителна и недвусмислена по своето съдържание и въздействие. Карикатуристът не дава преднина на личните си съзрения и емоционални усещания – той е изразител на обществото, на неговите мерки, закони, мироглед и морал. Освен своята професионална опитност, за която ще говорим по-нататък, той трябва да притежава вроден, бърз усет към промените на добро със зло, красотата с грозота, мъдрост и глупост. Тоя усет отвежда карикатуриста неугържимо към събитието, както ловджийското куче е в пълна власт на инстинкта да улови заека. То не размисля, не предпочита личната изгода или неизгода – стига да е откачен синджирът от врата му!

Затова и карикатурата не се научава – няма учебни заведения за нея, нито академия, – а карикатуристът като художник се обучава и усъвършенства професионално и мирогледно. Карикатурата е дар или проклятие – все едно. Данте определя мястото на присмехулника като наказание чак в шестия кръг на ада. Тоя мъчителен дар накара родения гениален хуморист Гогол да извика: „На кого се смеете – на себе си се смеете!“ Не се ли смее той сам на себе си? Неговият силен, вроден усет за красотата и грозота го отведе доста далече – до разказа му „Лудият“, където нормалното и ненормалното са толкова силно приближени и съпоставени, че самият той и ние загубваме границата между тях. Аз се спирам на тоя дар и го наричам мъчителен поради факта, че карикатуристът (хумористът), който работи под пълния контрол на разума, невинаги успява да обуздае и подчини на своя разум тоя дар – като всеки дар той лежи в емоционалната природа на човека.

Да вземем за пример шута, който има своя вродена грозота и вроден афинитет към нея. Той има мъчителния дар сам да бъде смешен и да вижда смешното. Тоя дар шутът контролира и подчинява на своя разум, за да изгради своето остроумие. И когато тоя дар се изплъзне от контрола на ума, остроумието се разпада, престава да действа – то не е вече щит за автора и шутът получава камшичните удари вместо парите и ръкоплясканията. Той трябва да си послужи със своя недъг или дар за изграждането на обществената истина, а не да обслужва своя дар и себе си. Както кучето трябва да си послужи със своя дар да улови заека и да го отнесе на ловджията, а не да го изяде. Как Сервантес би създал Дон Кихот и Санчо, ако сам той не е и едното, и другото, ако не бе отделил със завесата на хумора себе си от двамата герои, които са по най-смешен начин негово раздвоение? Авторът изчезва напълно, за да оживеят героите му. Тая пълна авторска саможертва го прави вечен. А въпреки самият той лежи в затвора на инквизицията, но неговата лична съдба остава скрита – тя не е смешна и не може да обслужи обществото. Ето една съвършена мярка за хумор и обществено служене! Защо се смеем над тая книга? Смеем се, съпоставяйки единия герой с другия. Но поотделно те не са нито смешни, нито хубави. Така и един факт, едно събитие само по себе си е незначещо. То трябва да бъде съпоставено с един установен в понятията и представите ни обществен порядък, за да го преценим като смешно, грозно и пр.

Карикатурата търси и открива противоречията, абсолютно вярна на диалектическия принцип. Тя винаги доказва истината. Понеже е присъда, тя е задължена,

4 ЮЛИ
(спряна от цензурата, 1936)

ЦАРСКАТА ФАМИЛИЯ
(спряна от цензурата, туш, лава, акварел, 1938, 26x18)

както съдията и прокурорът, да внася в делото всичките достатъчни основания. Така и карикатуристът внася всичките реални причини и предпоставки в композицията, за да приведе в действие закона, а не личното мнение на съдията или на карикатуриста автор. А законът в случая е установеният обществен морал. Като присъда тая карикатура трябва да бъде безспорна и безапелационна, иначе тя отпада или се превръща в клевета.

ПРИКЛЮЧВАНЕ НА БЮДЖЕТА
Свой своего не храни – тежко томува,
който го няма.
(„Пладне“, бр. 232, 8.06.1933, 23,5x20,7)

Какво ще рече това? Че карикатуристът извън своя дар трябва да притежава пълно знание за обществения живот, явните и скрити фактори на неговото развитие, причините и следствията на събитията, и то в оная мярка и степен, каквито животът на цялото общество изисква за своята сигурност, опазване и развитие. Наивността, незнанието и особено глупостта са абсолютно забранени за карикатуриста. Тези човешки прояви са дори прекрасни в личния живот, търпими в пейзажа, лириката и благочестивите картини – Еразъм написа дори похвала на глупостта, – но карикатуристът е лишен от техния чар: за него те могат да бъдат само обект.

Наивността, незнанието и глупостта предполагат изобщо една сантименталност, една безконтролна емоционалност, която би заляла внезапно процеса на работата. А това е все едно прокурорът и съдията да се разсмеят или разплачат над осъдения. Това робство на карикатуриста към обществената правда прави от

него оная мъчителна човешка половина, която непрестанно и потиска, и търси другата. Той е в пълна служба на обществото и неговата личност, всичките му скърби и радости се вливат и прерастват в обществените. За него отделният човек е нито ангел, нито животно, а непрекъснато се мени и уравновесява на обществените везни, следен отблизо от будното око на карикатуриста, който му отнема мира и покой на всяка установеност и всеки канон.

Не зная дали вие чувствате като мене терора на идеализираната красота на пример в каменните гръцки богове. Аз неволно сравнявам своето хилаво тяло с тяхното и ме обзема справедлив бунт срещу тях. Моето тяло ми подсказва, че или това е една идеализирана измама, или че аз съм във вечната грозота. Конфликтът между мене и тях е неизбежен и аз не ще унизя себе си, преди да загрозя тях! Защо не ги поставят по обществените градини, паркове и площади? Защото обществото ще реагира по същия начин и поради същите причини. Франция не заболя ли от тая псевдокласическа мания, срещу която воюва Домие със своите изобличителни карикатури? Ето тая безспорна художествена красота се откроява на фона на нашата истина като измама. А измамата е също грозота. Аз съм убеден, че тия богове са се явили на бял свят като бунт срещу съществуващата тогава грозота, като бягство от нея. Колко ли ще е била голяма тя!...

За нея свидетелстват ония малки фигурки в Лувъра, за които споменах.

Карикатуристът отнема част от хармоничната цялост на обекта (човека), като в замяна му придава от своята, насища отнетите свободни валенции с нови – грозни. По такъв начин той го изравнява със себе си, с нас и го поставя дори по-ниско, за да подчертае нашето (на обществото) превъзходство над него и по такъв начин да го направи подсъден. С други думи, загрозява човека не заради самото загрозяване и заради издигане на грозотата в култ и възхвала, а да го приведе и подчини на обществения контрол! В този пункт карикатурата се явява свръхсоциална проява. Тя унижава човека заради общественото спасение. Как става това? Щом една карикатура е предизвикала присмеа на обществото, това значи, че всеки със смеха си е преподнесал присъдата над това деяние, което вчера, днес или утре ще бъде и негово собствено, а той го е вече осъдил и ще се пази от подобно действие и от широката обществена присъда.

Карикатурата има най-широк обхват на действие. Всяка човешка проява, дори най-интимната, има своя корен и своето отражение в общественото развитие. Ние не можем да изброим областите ѝ, защото действителността е „една безкрайна плетеница от подробности“, както казва Стендал, а карикатурата е по-бърза, по-находчива и изненадваща от нашето нормално умване и лениво мислене.

Вие сте гледали много карикатури и сте изненадани от сюжетното ѝ многообразие. Защо е това сюжетно богатство у нея, за разлика от живописата? Карикатурата не може да се задоволи с обективния факт, с простото, вярно и точно наблюдение на обективната даденост – тя не търси дълго и

(32x24,5)

– Безобразие!
(1933)

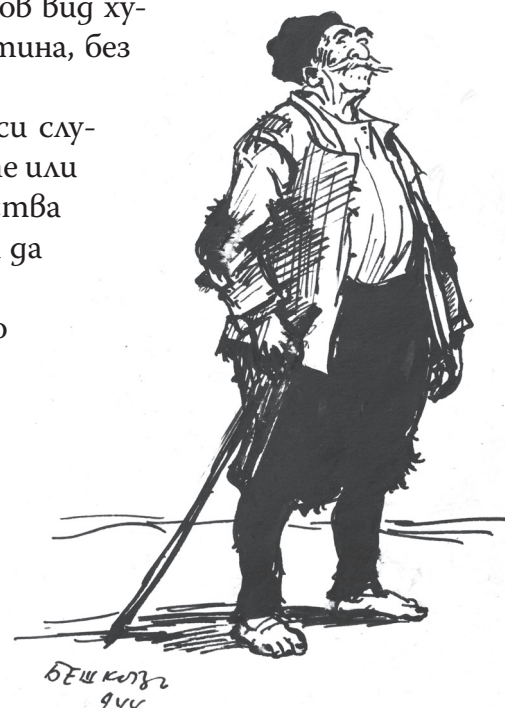
изчерпателно неговото състояние, не установява трайните живописни, пространствени и колоритни стойности като живописца. Тя дори не разказва събитието като илюстрацията, макар че си служи със средствата и на живописца, и на илюстрацията. Тя търси противоречията и от тях изгражда едно ново събитие! За всяко противоречие е нужно действие, събитие, движение и тя създава действие дори от самия покой, за да изтръгне конфликта от него. Всъщност тя не получава сюжета отвън: идеята и композицията се раждат в ума на автора – това е един полулитературен, полупластичен образ, който се осъществява в карикатурата и който ние напразно ще търсим вън в живота. Отвън тя получава известни данни – форми, действащи лица, типове, обстановки, но всичко това се претопява в нейната много сложна алхимична лаборатория по начин такъв, че ние се сдобиваме с един съвършено нов вид хугожествено произведение, изразяващо една пълна истина, без самото то да е истинско.

Например аз съчетавам куче и човек, но не като си служа със съответните им половици – като кентаврите или египетските богове, – а като смесвам двете същества до пълното им изчезване и преливане едно в друго, за да се получи нещо трето, съвсем нов животински вид.

Какво именно получавам? Кучи син – едно словесно определение на една грозна човешка проява. Или съчетавам по същия начин човек с магаре, за да осмеем и изразя магарешката философия или философската магария. Изобразявам вдетинен човек, като съчетавам старец с дете... Къде в живота е възможно това? То обаче е възможно за карикатурата и за словото, с което тя има повече допирни точки, макар че си служи със средствата на изобразителното изкуство.

В това отношение нейната свобода и сила са безгранични, както е безгранична силата на безстрастния ритъм в орнамента. Затова, предпологам, Лев Толстой е определил тия две изкуства за първи. Карикатурата като пълно претворяване и орнамента – като неотслабващ безкраен ритъм.

Забележително е, че хуморът (присмехът), шевицата (орнаментът) и песенният ритъм са основата на народното творчество. Всеки народ има свой хумор, своя украса и свой ритъм, които заедно създават (обособяват) неговия стил. Интересна тема за изследване. Както орнаментът, така и карикатурата (хуморът) не са емоционални. Колкото и спонтанно да се ражда остроумието, то идва по умозрителен път. Авторът изнасилва своето непосредствено чувство и го подчинява на критичната мярка, строго контролирана от съображенията на разума, за да нанесе удара на присмеха, укора или загрозяването – точно според мярката, според данните по делото, както гласи съдебният израз. Карикатурата се движи от лекия невинен хумор и джужеския шарж, през сериозния присмех и сатирата, до пълния унищожавач и убийствен сарказъм. Това

СВОБОДЕН, НО БО-О-С.
(„Политика“, 12.10.1944, 19x13,4)

КРАЯТ НА НЕНАМЕСАТА В ИСПАНИЯ
(1936, 32,5x24,7)

ОБЕДИНЕНИЕТО ПРАВИ СИЛАТА
– Само ти ми остана верен... и в парламента.
(1931, 29,3x19,5)

зависи както от темперамента и качествата на автора, така и от важността и значението на събитието за обществото. Но във всички случаи, каквито и да са сюжетът и темата, същественият елемент и център на тежестта в карикатурата е човекът. И за да бъде тя въздействаща, този човек трябва да бъде действителен, вероятен, правдоподобен – да бъде някой, а не някой си, което ще рече „никой“. А обикновено героят на карикатурата е действително лице – извършител на събитието: Иван или Драган, определен обществен деятел, владика, цар, автор на драма, шеф на учреждение. Въобще личността трябва да бъде известна, позната на обществото, която да може да понесе присмеа и отговорността, както и да може да се брани и защитава. Измислените герои не обслужват карикатурата, нито обществото. Тя става неубедителна: нямаща в себе си живия човек, който да свидетелства за нейната истинност, тя отпада от вниманието на живия зрител, който търси там врага си или себе си, а не само идеите и словесното им обяснение. Общественият враг трябва да бъде ясно показан на обществото като тип, неговото деяние, престъпление – за да знае то кого и защо присъжда.

В един добре нарисуван действителен човек с ясно подчертан характер, типизиран умело и съобразен със събитието, се крие неподозирана сила и убедителност.

телност. Никаква гениална измислица не може да замени простата и неповторима жизнена правда.

Такъв жив, определен човек дава живота на картината, той свидетелства с живото си присъствие за нейната истинност. Това особено важи за карикатурата. Истинни и правдиви трябва да бъдат и неодоушевените предмети, архитектурата, аксесоарите, природата, дърветата, уредите, които много по-малко от човека могат да понесат промени и осакатявания, защото нямат никаква вина. Може да се смята в упадък оная карикатура, в която действителният човек липсва. От доста време нашата карикатура е в такъв упадък. Всичките ѝ герои са „никой си“! Тя не може да създаде – с малки изключения – типове, които да изразяват обществените, класовите и политическите конфликти. Направиха се опити, които заглъхнаха. За да продължи живота си, карикатурата ни трябва да се подхрани с истински, действителни личности, общественици и познати на обществото лица. Иначе тя ще заприлича на сварена от камъче чорба.

Карикатурата черпи идеите, сюжета и темата си направо от живота, от действителните факти в обществения, политически, стопански и битов живот. Тя следва отблизо факта, случката, събитието, без които тя е немислима. Винаги актуална, будна и подвижна, тя прониква всеотранно в живота и ставайки пълен негов изразител, се превръща в богата съкровищница на знание за народа и епохата.

Своята мъдрост, остроумие, дух и философия тя черпи от мъдростта, хумора и духа на своя народ и от идеите на своето време.

А изразните средства търси и намира в живописата, графиката и скулптурата. Тя овладява и доразвива с оглед на своите цели и задачи пластическите възможности на изобразителното изкуство. Тя овладява със сръчността на зрял художник композицията, фигурите в пространството, движението, действието на героите, тяхната битова и

Франсиско Гоя (1746–1828)

Гоя, 1798

Гоя, 1797–1799

Оноре Домье (1808–1879)

Домье, 1850

Домье, 1864

Гюстаф Доре (1832–1883)

Доре, 1863

Доре, 1897

Франс Мазарел (1889–1972)

Георг Грос (1893–1959)

Кукриникси

психологическа правдоподобност и особеност, простата категорична яснота както на действието, така и на изразните средства. Така карикатурата прераства в едно пълно, богато и завършено изобразително изкуство.

Разбира се, тия мои мисли се отнасят както до малката, до дребната, ежедневната карикатура, която изчезва с броя на вестника, така и до делото на големите нейни представители като Доре, Домие и Кукриникси.

Но за да се роди голямата карикатура като изкуство, като стил, нужно е голямо, значително историческо време. Ще се върна малко назад – с 80–100 години, – за да помена едно велико историческо време и едно име, без което не бихме говорили за карикатурата. Времето, предхождащо Третата френска република и продължение на Великата френска революция, в която се роди третото съсловие и бе погребано аристократическото господство заедно с монархията и абсолютизма. Гробокопател на тая монархия, на господстващата класа, а и нежна дойка на третото съсловие и пролетариата е Домие. Тоя гений е проникнал във всички пори и фибри на своето време. В десницата си държи враговете

Жан Ефел (1908–1982)

LA VIE DE BOHÈME